

ВІТГЕНШТАЙН І КАНТ: КРИТИЧНІ МОДЕЛІ ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМУ

Практична філософія. – 2010. - № 1. – С. 212 – 219.

Дискусія на тему «Вітгенштайн і Кант» давно викликає значний історико-філософський інтерес, який, на мій погляд, пояснюється, принаймні, двома обставинами. По-перше, філософію «раннього» Л.Вітгенштайна набагато легше досягнути в контексті близькості автора «Логіко-філософського Трактату» (надалі – Трактат і ЛФТ)¹ до започаткованої І. Кантом критичної традиції, адже підстави для такого висновку дає вже уважне читання «Трактату». По-друге, ретельний аналіз засад апріоризму у програмовому тексті Вітгенштайна слід адекватно описати не тільки в аспекті його значення для проекту самого австрійського мислителя, а й врахувавши ту обставину, що серед ідейних джерел, що визначили онтологію і зміст «Трактату», чільне місце належить Кантовій філософії. Так, зокрема, відомо про вплив на Вітгенштайна кантіанської думки, як у вигляді власне «Критики чистого розуму», так і через філософську спадщину А.Шопенгауера, що засвідчено авторитетними дослідниками [2, 27; 14, 3-12; 15, 214]. Більше того, як у ранніх, так і в пізніх працях Вітгенштайна ми прослідковуємо потужну полеміку з Кантом, яку можна сміливо назвати спробою усунути вади кантівської онтології, пройшовши шлях «далі за самого Канта», залишаючись на ґрунті критичної настанови. З мого погляду, аналіз запропонованої тематики є важливим для прояснення концептуальних витоків аналітичної традиції і її спорідненості, зокрема, з трансценденталізмом. Окрім того, виявлення спільних засад у двох конкуруючих парадигмах є ознакою перспективності їх конструктивної полеміки.

Зрозуміло, в силу своєї неоднозначності запропонована нами інтерпретація проблеми вимагає коректного аналізу і обґрунтування. Метою дослідження є реконструкція філософії раннього Вітгенштайна у зв'язку з (а) дотичністю її основних принципів до трансцендентального ідеалізму; (б) з'ясуванням продуктивності трансцендентального методу в обґрунтуванні онтологічних засад логіки; (в) тим, наскільки рецепція і розвиток Вітгенштайном ідей критичної філософії дає підстави представити його як, по-перше, представника цієї традиції, а, по-друге, зв'язуючу ланку, що, внівши трансцендентальне начало в методологію аналітичної філософії мови, підготувала основу для міжпарадигмального діалогу традицій. Зважаючи на поставлені

¹ У даній статті автор користується усталеною практикою посилань в тексті «Логіко-філософського Трактату», а саме не на сторінки того чи іншого видання, а на числа тез. – *Авт.*

завдання, нам, передусім, слід шукати відповідь на питання: *чи наявне у філософії Вітгенштайна трансцендентальне підґрунтя*, а якщо наявне, чи це дає нам право тлумачити Вітгенштайнів «лінгвістичний ідеалізм» [15, 219] як послідовне продовження і водночас подолання догматичних елементів критичної настанови самого Канта? Аби дати відповідь, варто розглянути ключові питання проблематики: 1) як онтологічно співвідносяться субстанція і світ; 2) чи можлива трансцендентальна теорія без досвіду і суб'єкта; 3) яке місце відведено мові в системах Канта і раннього Вітгенштайна.

У здійсненні поставлених завдань ми маємо спиратися на прояснені концептуальні засади, спільні і для Канта, і для Вітгенштайна. Отож під *критикою* я – слідом за Кантом – маю на увазі науку, що розглядає тільки межі необхідності і всезагальності апріорних принципів [7, 79], які у першому випадку стосуються сфери *чистого розуму*, а в другому – чистої *логіки вираження* думок. Відповідно, критика відрізняється від трансцендентальної філософії тим, що вона спрямована лише на пошук критерію значущості засад останньої, тоді як трансцендентальна філософія є *системою* наукового знання про умови

212

можливості змістів суджень [7, 83]. Як казав Кант, критика є «повна ідея трансцендентальної філософії... накреслена *архітектонічно*», тобто в єдності її головних принципів [7, 81].

Як було зазначено, у «Критиці чистого розуму» Кант ставив за мету з'ясування засад можливості судження, тоді як метою автора Трактату є «провести границю мисленню, або радше не мисленню, а вираженню думок» [1, 1], тобто показати як судження можуть бути виражені. Опис знакової системи нашої мови, за Вітгенштайном, розкриє зв'язок мови і мислення іманентно, без зайвого ментального опосередкування, яке редукує висловлювання до супровідного інструментарію повідомлення змісту думки. Праці Канта базуються на твердженні про неможливість інтерференції висловлювання і судження, оскільки в такому разі синтаксис судження мав би бути основою розуміння самого акту судження. Принцип, якого дотримується Вітгенштайн цілком протилежний: мову і мислення слід тлумачити як два аспекти одного процесу: «...мислення є різновид мови. Адже думка, звісно, теж є логічним образом речення і, таким чином, також є деяким видом речення» [5, 145]. Отож у Трактаті було поставлено вимогу показати як взаємодіють думка і висловлювання через граматичну форму.

Утім, відмінності настанов, окреслених вже в Передмові до ЛФТ передусь протилежність засновків, покладених в основу розуміння онтологічного, що, своєю чергою, позначає горизонт, вийшовши на який ми спроможні коректно розмежувати

трансцендентальні позиції Канта й Вітгенштайна, при цьому утримуючи їх на рівні методологічної спорідненості.

Світ, субстанція і досвід

Поняття трансцендентального та апріорного, яке є для класичного трансценденталізму визначальним, набуває у Трактаті нового тлумачення. Нагадаймо, що Кант розуміє трансцендентальне як знання про способи відношення апріорних уявлень до предметів досвіду (В 81) [7, 142]. Характерно, що уявлення пов'язують у свідомості чуттєве й мислиме так само, як відносяться між собою одиничне споглядання й загальне поняття [3, 395]. Відповідно поняття досвіду (синтетичної єдності уявлень) є центральною категорією «Критики чистого розуму», адже без нього неможливе ані емпіричне споглядання, ані предметне мислення. Апріорними є умови та принципи, застосування яких до предметності власне й дає можливість судити про неї, тому апріорні умови досвіду є умовами можливості предметів досвіду (В 82) [7, 144]. Мислення таким чином є діяльність узгодження апріорних принципів і предметної даності.

Необхідність існування світу пояснюється необхідним характером застосування апріорних принципів, які в іншому разі були б лише чистими формами чуттєвості та розсудку, однак «думки без змісту порожні, споглядання без понять сліпі» (В 76) [7, 138]. Істина, за Кантом, дана не в узгодженні поняття з предметом досвіду – її дано в судженні про емпіричний предмет, структура судження показує відношення предмета до відповідного поняття. Показати як можливе досвідне знання, а саме синтетичні судження *a priori* є завданням критичної філософії. Отже, світ потрібен Канту задля встановлення схематизму досвіду, світ без досвіду виявляється чистою ідеєю.

Відзначимо, що Кант керується при цьому дескриптивним імперативом, згідно з яким границя мислення постає водночас межею суб'єктивного досвіду. Саме тому йому конче важить не тільки показати як можуть бути задіяні апріорні принципи, а й те, яким чином розсудок наштовхується на межі мислимого, вийти за які здатен тільки розум в його покладанні регулятивних трансцендентальних ідей як принципів практичної дії. Отож, трансцендентальна філософія потребує суб'єкта, без якого досвід не буде практикою застосування апріорних правил мислення. Саме тому апріорне існує до речей, так само, як і суб'єктивність, в той же час конденсуючи в собі здатність перетворювати апріорне в емпірично конкретне.

У Трактаті ми подибаємо протилежну позицію, а саме, що світ не може бути тільки уявленням, він є ідеєю, проте не в сенсі Шопенгавера чи Канта – світ є сукупність фактів як образна завершеність, як *єдиний* факт. Показово, що особливістю такого тлумачення є

розрізнення характеристик світу і субстанції, яке у Вітгенштайна набуває протиставлення субстанційному голізму логічного атомізму.

213

Варто відзначити, що в кантіанстві ідея субстанції як така в силу свого регулятивного статусу не забезпечує продукування знання, позаяк для цього бракує споглядання, а скоріше виявляє необхідні для теоретичного розуму умови можливості понять, а для практичного розуму – віри в недоступні спогляданню об'єкти. Кант рішуче спростовує догматичне поняття субстанції, редуковане до душі чи посередника між матерією і духом (В 321-22, В 270) [7, 422, 362]. Зрозуміти смисл даної категорії в трансцендентальному ідеалізмі допомагає трансцендентальна логіка, в якій під субстанцією розуміють суб'єкт судження, предикатами якого (акциденціями) є речі. Це такий суб'єкт, що вже не може бути для іншого суб'єкта предикатом (В 288) [7, 384].

Субстанцію означено через постійність, «субстрат усього реального...в якому можна сприймати будь-яку зміну чи одночасність...визначити всі часові відношення явищ» (В 226) [7, 312]. Як бачимо, в такому разі субстанцією виявляється, по-перше, часова постійність, що є критерій визначеності явищ у просторі, по-друге, необхідне тло для покладання закону причинової дії, і, по-третє, у зв'язку з поняттям феномена – онтогносеологічне підґрунтя для формулювання апріорних форм споглядання і мислення. При цьому субстанція і світ *нероздільні* як у концептуальному, так і в онтологічному аспектах, адже обидва є умовами і разом з тим межами досвіду, окрім чого також і обмежувальними поняттями розуму (*conceptus terminator*) [4, 140].

Проте, з чистої ідеї субстанції наші пізнавальні здатності прагнуть вивести природу речей і їх перетворень з єдиного принципу, що начебто лежить в основі світу. Разом з тим, ця настанова вкорінена в синтетичній активності розсудку підводити багатоманіття явищ під одне поняття. Сказане стосується синхронності принципів пізнання природи: природа *специфікує* згідно з логічною формою загальні закони в емпіричне багатоманіття, аби здатність судження *класифікувала* види явищ відповідно до приписаної їм закономірності [8, 787]. Дана схема і є за Кантом природною доцільністю.

Поняття субстанції, що ми знаходимо у ЛФТ вирізняється трьома особливостями. Перш за все, субстанцію інтерпретовано як субстрат у схожому з Кантовим сенсі, тобто як постійну і тривку основу темпоральних градацій явищ, необхідну умову кореляції уявлення (образу) і предмету (2.0231). По-друге, предмети (*Gegenstände*) виявляють подібність до ноуменів за Кантом, хоча й відмінні за формою, оскільки природа ноуменів та предметів, передусім, логічна. По-третє, субстанція і світ за Вітгенштайном

відрізняються за відношенням: субстанція і мова є апіорно симетричні, перебувають у зв'язку необхідної подібності, тоді як світ (чи пак дійсність, *Wirklichkeit*) дані експліцитно власне через буття субстанції. Отже, світ можемо означити як образ-сегмент загальної картини, можливої лише за умови зв'язку онтологічного і граматичного в судженні. Для Канта субстанція є ідеєю мислення, для Вітгенштайна – умовою виразимості, оскільки простір субстанції і світу є спільним логічним простором.

Поняття простору й часу Кант розглядає як апіорні форми, себто способи категоріальної обробки споглядань, а значить продукування досвіду. Класична метафізика намагалася показати залежність чуттєвості від категорії *substantia*, зважаючи на визначеність останньої у предикатах неподільності, незмінності і самототожності. У «Критиці здатності судження» субстанцію представлено як дещо абсолютно неавтономне щодо «системи природи», такої феноменальної сукупності, елементи якої перебувають у всепроникному зв'язку між собою завдяки внутрішньому принципу причиновості [8, 112]; сукупності, що задіяна у принципі доцільності, вкорінений виключно в рефлексивній здатності судження [8, 104]. Даний принцип є трансцендентальним, отже *показує* як саме доцільність речей (закономірність випадкового) можлива в силу наявних у свідомості ідей про них [8, 878]. Як надалі Вітгенштайн, Кант цим підкреслював, що трансцендентальні принципи є «показуванням» справи, але нічого про самих себе не виражають.

Поміж тим, характерно, що Кантове розуміння відношення часового модусу постійності до субстанції вмотивоване прийняттям двох принципів: одночасності і тривалості, які готують теоретичний місток для узгодженого накладення апіорної часовості на апіорний простір. При цьому феномен є межовим щодо них обох, і вихідним щодо упорядкованого згідно трансцендентальних правил досвіду. Крім того, будь-яка просторова зміна

214

утримує час в режимі «простору, що триває». При цьому важливо, що Кант спочатку оголошує одночасність модусом часу, а згодом відмовляє в легітимності подібному твердженню, виходячи з наявності у просторі речей, що не є єдині, але разом з тим одночасні (В 183) [7, 261]. Вплетеність явищ виключно в сітку темпоральної, а не просторої (матеріальної) визначеності, ставить під сумнів доцільність субстанції. Утім, Кант вказує спосіб розв'язання парадоксу. Часова послідовність, якою є зміна, стосується субстанції тільки через явища, які передбачають її стабільність: причиновість приводить нас до поняття дії, а це останнє – до поняття сили і через нього – до поняття субстанції (В 249) [7, 338].

Вітгенштайн, обізнаний із заувагами Шопенгавера на адресу Канта, фокусує увагу на іншому аспекті трансцендентальної естетики, а саме на легітимності обґрунтування суб'єктивного характеру простору й часу. Безумовно, аналіз цієї проблеми цікавить автора Трактату суто в руслі його наміру показати неможливість апіорних пізнавальних здатностей, закріплюючи апіорність структури винятково за мовою. Кантів «простір» (*Raum*) визнається нерелевантним на прикладі відомого пасажу з «Пролегоменів» про неконгруентність подібностей. Річ у тім, зазначає Кант, що не апелюючи до поняття чистого простору ми не зможемо пояснити, чому зовні подібні ліва та права руки не співпадають, і чому, скажімо, перчатка з однієї руки виявляється непридатною для іншої, хоча обидва поняття рівноцінно змодельовані загальним поняттям «кисть руки» [9, 40]. Утім, Вітгенштайн визнає таке розв'язання проблеми неправомірним, тому що його метою є виведення простору на рівень апіорної форми; крім того, тому що висновок заздалегідь задано одним з можливих, але не єдиним, типом опису ситуації [14, 135]. «Права й ліва руки насправді цілком конгруентні...Праву перчатку можна було б надягти на ліву руку, коли б її можна було повернути в чотиримірному просторі» (6.36111). Конгруентність уможливлено не чистим спогляданням, а формою обраного опису, оскільки просторова характеристика є складовою цього опису. Витоки подібного підходу Вітгенштайн вбачає в Кантовому наслідуванні Ньютонової механіки, з якої виснувано судження природознавства: класичній фізиці й геометрії йдеться про точку взагалі, але ніколи не про конкретність геометричного простору (6.3432). В іншому разі подібні речення буде визнано не судженнями чистої геометрії, а інтерпретацією випадкових фактів, яка конститує деяку, але аж ніяк не *логічну* необхідність [10, 95]. Таким чином, відмовивши в легітимності синтетичних суджень *a priori* Вітгенштайн протиставляє їм судження логічної необхідності.

Відзначимо, що критика споглядання і апіорних форм чуттєвості запозичена Вітгенштайном від Шопенгавера. Автор «Світу як волі та уявлення» піддає рішучій критиці трансцендентальну естетику Канта за непослідовність, показавши, що естетика й аналітика у «Критиці чистого розуму» неправомірно пов'язані намаганням її автора утвердити первинність категоріальної дедукції, що знову повертало Канта від реалізму до ідеалізму [6, 371]. Шопенгавер доводить, що пасивний характер споглядання не передбачає необхідності категорій мислення, а предмет споглядання дається не усвідомлено. Для цього має бути наявним розрив між ним і суб'єктом, подолати який зможе упорядкування чуттєвості за правилами розсудку. Проте, мислення, як наполягав Кант, існує саме відокремлено від предметної конкретності, як синтезуюча активність, задіяна з метою підведення споглядань під тип судження, тобто їх перетворень на факти

досвіду. З одного боку, каже Шопенгавер, Кант вносить мислення у споглядання, з іншого – додає споглядання в мислення [6, 370]. Мотив, що рухав критиками Канта, полягає не стільки в аргументі «дуалізму здатностей», скільки у визнанні самим Кантом за категоріями умови *якісної* повноти споглядання (В 219) [7, 304], і твердженні, що пасивність сприйняття не потребує мислення [9, 43]. Зрештою, як відомо, Шопенгавер схвально сприйняв лише деякі елементи трансцендентальної естетики, закликаючи «з дванадцяти категорій одинадцять викинути у вікно і зберегти лише категорію причиновості...робота якої вже слугує умовою [того] ...що даний таким чином у спогляданні предмет, об'єкт досвіду, тотожний з уявленням...» [6, 377-378].

Сформульоване у «Критиці» поняття часу Вітгенштайн слушно виводить з закону причинової дії, завдаючи по ньому влучного скептичного удару. «Закон причиновості» є, на його думку, єдиним апіорним законом, точніше різновидом форми законів, що їх постулюють задля узгодження наявного досвіду шляхом покладання природних зв'язків

215

[Stenius, 1960, с., 219]. Причиновість не тільки епістемічно неадекватна контингентності фактів, а й суперечить логічній необхідності (6.37 – 6.371). Здається, отже, що причина емпіричного походження асимілює собою апіорну логічну можливість.

Суттєвим є уточнення, що логічна необхідність і логічна неможливість збігаються (6.375), тож закон достатньої підстави, яким послуговується Кант, обґрунтовуючи споглядання, нагадує аналог логічної неможливості. Вітгенштайн висновує, що Кантові апіорні форми чуттєвості є ні чим іншим як «внутрішніми характеристиками логічної форми, що приймаються за суб'єктивні властивості: простір, час і барву» [5, 183]. У тезі 2.0251 ЛФТ барва (чи пак, безбарвність) приписується предметам, щоб відокремити річ від визначеної логічною формою її феноменальності даності, адже барва не є предметною ознакою (2.0232). Критика принципів трансцендентальної естетики поцілює не тільки в Канта, а загалом у трансцендентальну теорію досвіду, зокрема, і в Шопенгавера. За межі простору й часу не можна вийти не тому, що нас утримує горизонт досвіду, а через неможливість застосувати «непричиновий» опис факту [5, 282]. «Закони природи», якими ми оперуємо, є дескриптивно зручними фікціями без претензій на істинність (6.371).

Тож Вітгенштайн заперечує кантіанський конструктивізм, виходячи з онтологічних засад мовного відображення, адже характеристики предмета приписуються не довільно, а в силу внутрішньої організованості речення (реченським знакам, *Satzzeichen*, відповідають елементи образу), в іншому разі ми конструємо об'єкт, і тоді дійсно в змозі спрогнозувати ситуацію (3.2; 5.556).

Таким чином, рецепція Кантової тотожності субстанції і світу не має у системі Трактату релевантного значення: з одного боку, дійсність світу є тотальністю випадкового, з іншого, субстанція пов'язана зі світом логічним простором, відтак логічна можливість станів справ (*Sachverhalten*) є необхідністю відносно субстанції, існування якої забезпечує світові єдність, описовим реченням – смисл і форму (2.0211). Вітгенштайнів Трактат виявляється послідовною онтологією, у сенсі, якого вказаному поняттю надав пізній Кант: «Онтологія є наука про речі взагалі, себто про можливість нашого пізнання речей *a priori*, що означає – незалежно від досвіду» [4, 231]. Досвід є фактом суб'єктивного пов'язування уявлень, але місця для суб'єкту у світі нема, він-бо є його границя.

Проблема суб'єкта

Трактат починається словами: «Світ є все, що випадає» (1.1). Випадком є факт і вся сукупність фактів, які неможливо ані пізнати, ані виразити поза структурою, що має апіорну форму. Цю тезу, як не дивно, постулює не Вітгенштайн, а саме Кант: «Випадкове як таке не може бути пізнане *a priori*... Те, що дане в досвіді, якраз через це мислиться під законами, відтак як необхідне» [4, 193]. Звідси Кант висновує апіорний порядок судження, формулюючи принципи аподиктичного достовірності, що слугували б гарантами досвідному пізнанню. Натомість Вітгенштайн спростовує подібну достовірність, редукуючи досвід до світу, виводячи суб'єкт за його межі, а значить за межі логіки (5.6). Він не впливає на світ і не охоплює його ціннісним ставленням (6.373). З поняття логічної необхідності ми виходимо на протиставлення аподиктичної достовірності достовірності, визначеній контекстом і критерієм мовної гри, уже в пізніх творах Вітгенштайна.

Тим самим зникає потреба в пошуку засад синтез уявлень, головною справою стає не «анатомія» трансцендентальної суб'єктивності, а встановлення компетенцій мови. Щоправда, трансцендентальним суб'єктом насправді можна було б оголосити не моє *Я* (5.632, 6.124, 5.641), а свого роду «логічну субстанцію мови». Вона спроможна осмислено відобразити те, що відбувається у світі, а значить вносити у нього смисл. Зауважмо, що зяяння між мовою й логікою при цьому незримо.

Відсутність суб'єкту уявлень (5.631) зближує межі світу з межею виражуваного мовою. В разі, якщо ми прийняли б суб'єкт у кантівському сенсі, наступним кроком, міркує Вітгенштайн, було б визнання апіорного досвіду, що вело б до дуалізму суджень. Скажімо так: акт судження означав би просту артикуляцію, яка завжди запізнюється за

актом мислення і тому є неповною, однак саме це заперечує «Трактат». Зі сказаного випливає, що світ (а) не є моє уявлення (теза-відповідь Шопенгаверу),

216

(б) не потребує суб'єкта як посередньої ланки між додосвідними принципами і досвідом. Власне, відмова від ключової ролі досвіду в пізнанні пояснює, чому Вітгенштайн відносно легко ігнорує суб'єктивність.

Місце суб'єктивного займає об'єктивне, чи точніше, об'єктне – сам світ фактів, з яких тільки й можна вгледіти механізм мовної діяльності. В той же час автора Трактату не відкидає поняття апіорі, щоправда, апіорною для нього виявляється те, що лежить у просторі не подій, а логіки (6.3211). Вона не потребує зосередження на моменті спотворення у психологічному акті вираження, позаяк синтаксис проливає світло на те, яким є знакова система безвідносно до індивідуального носія, яким є стосунок речення безпосередньо до факту.

Суб'єкт не належить світу, бо його буття (а) не є випадковим, адже (б) він сам не є фактом, (в) його існування не залежить від зміни логічного образу факту. Таким чином годі описати суб'єкта в елементарному реченні за аналогією з описом події у фізичному просторі, зважаючи на властиві йому психологічні переживання та нездатність впливати на стан справ (6.373). Суб'єкт є поза світом, але він є не психологічним чи трансцендентальним суб'єктом, а *метафізичним*, окреслюючи собою межі світу і його смислу (5.641). Якщо речення точно відображає дійсність, потреба в суб'єкті зникає. Тоді справді соліпсизм перетворюється на чистий реалізм.

Природа мови

Відповідно телеології логічної необхідності підпорядкована телеологія граматики, яка, за влучним висловом Шопенгавера, «служує лише вбранням для тіла» [6, 402].

Канту йдеться про правила форм, а не змісту мислення, хоча самі ці правила слід спершу розглянути як апіорні, тобто незалежні від предметів досвіду [3, 320]. Якраз діяльність розсудку відповідно до правил лежить в основі синтетичних суджень *a priori*. Здатності, що застосовуються згідно з правилами є настільки значимими для конституювання змісту досвіду, що досить швидко формується суб'єктивний ейдетичний автоматизм. Прикладом такої навички є, за словами Канта, оволодіння граматиною: розмовляючи, ми не знаємо граматики, аж потім навчаємося їй як науці [3, 319]. Тут вочевидь варто зауважити, що, не вивчивши граматичних основ мовлення, індивід,

приміром, дитина досить неправильно їх використовує, а в своє щоденне мовлення залучає лише найзагальніші лексичні форми. Отож важливо вказати на те, що мова функціонує навіть коли відбувається мінімальне застосування правил, до того ж за умови спотворення синтаксичних правил розуміння є можливим. Саме цей парадокс привертає увагу пізнього Вітгенштайна.

Кант водночас наголошує, що оскільки логіка вивчає необхідні правила в їх стосунку до форм мислення, завданням логіки є показати, як ми повинні мислити. У співвідношенні логіки й мови Вітгенштайн обстоює схожу позицію: логіка показує, як можливе речення *до* факту, але задля його відображення, тим самим виявляючи підстави необхідного, правильного і позбавленого значення, але не смислу, мовлення (3.33). Він розглядає саме осмислене речення, адже під смислом мається на увазі умова можливого вираження (3.13). Водночас, коли йдеться про симетрію образу та дійсності через логічну структуру, помітно ототожнення смислу і значення (2.221-2.222). Разом з тим, правила мови є правилами самообмеження суджень метафізики (6.54).

Відповідно зв'язок логічної форми та форми світу є співвідношенням структур, виражених у мові як значення і смисл: предмети значимі, оскільки вони поіменовані і тим самим включені до сфери дійсного, а осмислені елементарні речення лежать у сфері можливого. Ми наштовхуємося на розрізнення, запроваджене Фреге, і вочевидь у Вітгенштайна, з огляду на протиставлення показування й казання, нема підстав його відкидати. Більше того, дані поняття автор ЛФТ розуміє цілком по-фрегеанському: в силу закріплення за речами імен, значення стосується предметності в, а смисл – вираження, при чому значення не узалежене від конфігурації предметів у ситуації [14, 98].

Слід наголосити, що система Канта не обходить увагою співвідношення мови й мислення, як може здатися його критикам. Кант виходить з того, що граматики і логіки є рівновагомими підставами, зв'язок яких результується актом судження. Кантіанець

217

Шопенгавер дотримується аналогічного погляду, конкретизуючи його так: «частини мови, безперечно, означають форми, які приймає всяке мислення...тому частини мови можуть бути виснувані з самих форм мислення, первинних і незалежних від мови...» [6, 402-403]. Відповідно частини мовлення і граматичні форми слугують способами пов'язування і вираження трьох елементів думки: суб'єкта, предиката і зв'язки, яким синтаксично відповідають іменник, прикметник і дієслово [3, 422-423]; при чому іноді дієслово невідділиме від прикметника, як у прикладі «Кай старішає».

Вітгенштайн відштовхується саме від Кантового тлумачення такого відношення, однак, це критика «лінгвістичного ідеалізму» навпаки: мова і мислення є справді нероздільними функціонально, однак немає підстав редукувати цей зв'язок до його пріоритетного начала. Справа прояснюється тим, що апіорний характер логіки, визначений необхідністю і загальністю її принципів, є водночас засадою правильного судження, втім жодним чином не для апіорності мислення. У цілому Трактат демонструє наступну схему: мислення є сукупністю думок, мова – сукупністю речень; якщо мислення спрямоване на осмислення стану справ, окрема думка є логічним образом факту, відтак образ не є автономним поза універсальною логічною схемою (формою відображення) і через неї споріднений з об'єктом (3, 2.18-2.2, 4.001). Утім, логічній структурі граматично форма речення відповідає лише частково, оскільки можливі й позбавлені смислу речення, як наприклад, метафізичні або тавтології. Зрештою, речення логіки теж є такими, якщо мислити їх поза контекстом принципу показування/казання і аналітичного характеру граматики [12, 43].

Речення *розширює* знання і повідомляє *новий* смисл (4.03), при цьому користаючись сталою граматиною, але сам цей смисл не є підведенням висловлювання під апіорну схему. Але чому смисл фактичного виразу щоразу новий? Пояснення може бути простим: факт щоразу новий (1), логічна й граматична форми нетотожні (2), смисл є *динамічним відношенням* логічної форми речення щодо форми факту (3). Оскільки «речення показує свій смисл» (4.022), смисл є елементом структури показування, і не каже про світ, а тільки про саме речення, тобто про мову опису стану справ. Але новий смисл каже не про світ чи речення окремо, а про їх *узгодженість* в логічному образі. Це дає змогу деяким фахівцям твердити про подібність аналізу мови у ЛФТ до трансцендентальної дедукції за принципом «апіорні форми досвіду походять з загальних правил мовлення» [15, 220]. Чим є предмет поза логікою ми не можемо знати, він є, мовою Канта, річчю-в-собі (2.03). Логіку в Трактаті онтологізовано, вона не просто є формальними правилами побудови судження, а постає одночасно необхідністю і логічною неможливістю (2.012).

Логічні речення є тавтологіями, отже вони за формою тотожні Кантовим аналітичним судженням *a priori*, оскільки відображають властивості структури світу, при цьому нічого не повідомляючи про власні властивості. Метод опису, прийнятий у логіці, Вітгенштайн пропонує назвати «нульовим методом» (6.121). Як тавтології речення логіки не вимагають верифікації емпіричним досвідом, що, до речі, свідчить про хибну інтерпретацію Трактату в середовищі Віденського кола [11, 183-184].

Окреслюючи власні межі, логіка нічого не виражає про себе, разом з тим показує можливі стани справ і через можливе знаходить вираження необхідність, задана *до* і *поза*

дійсністю (6.124). Мислиме є споріднене з дійсним, а дійсне з необхідним, з іншого боку, зміст речення має корелювати зі смислом. Порівнюючи Кантове і Вітгенштайнове поняття осмисленості, відомий дослідник Д.Перс робить висновок, що порожні думки (*leere Gedanken*) апіорних суджень за значенням неадекватні позбавленим смислу реченням (*unsinnige Sätze*) [14, 184]. Відмінність полягає в тім, що Кант припускав наявність думок без змісту, але від цього вони не ставали неосмисленими, їм лише бракувало референційної основи. Вітгенштайн рішуче заперечує право таких виразів на «власний» смисл, оскільки вони, на його думку, не є реченнями взагалі, бо їхня природа заважає помислити той стан справ, якому вони могли б кореспондувати [13, 184]. Якраз такими псевдореченнями є судження метафізики, логіки, математики й етики.

Грамматика дозволяє вийти мовцю за межі мови, себто за межі логіки, але це породжує «осічки» казання, які проявляються в нонсенсі (4.121). Вітгенштайном володіє думка про природу синтаксису, що кладе границю самоопису своїх структур поза онтологічним

218

каркасом світу. Вивчення мови як знакової системи передбачає окреслення онтологічної картини дійсності, і в той же час онтологія як єдність принципів опису світу обґрунтовує дескриптивні засади мови.

Трансцендентальна основа міркувань Вітгенштайна у цілому близька до критичної настанови Канта, проте мета ЛФТ специфікує притаманні ранній філософії Вітгенштайна особливості. З огляду на її дескриптивну функцію і онтологічний зміст, логіка розуміється як трансцендентальна, вона не потребує додаткового суб'єкта мислення, відводячи йому роль демаркації, по інший бік якої знаходиться світ. Тему суб'єктивного досвіду не взято до розгляду в силу його автономності від світу, відтак логічне набуває симетрії з онтологічним, а міра виразимості суджень показує ступінь адекватності мовних структур структурі світу. З іншого боку, справу можна тлумачити так, що абсолютним суб'єктом постає сама логіка.

На наш погляд, трансцендентальна настанова Трактату є потужною спробою подолати суб'єктивізм старої метафізики, залишаючись в рамках апіорної системи значень. На цій підставі Н.Гарвер, наприклад, пропонує вважати позитивне завершення трансцендентального ідеалізму за версією Вітгенштайна «критичною граматикою» [12, 14], а Е.Стеніус – «критикою чистої мови» [15, 220]. Утім, перешкодою для радикального задуму Вітгенштайна виявилася презентована в Трактаті онтологізація мови,

закономірною альтернативою якій стала розробка послабленої моделі філософії мови, втілена вже у «Філософських дослідженнях».

Література

1. *Витгенштейн Л.* Логико-философский Трактат // Витгенштейн Л. Философские работы (Часть I). Пер с нем. / Сост., вступ.статья, прим. М.С. Козловой. – М.: Гнозис, 1995. – С. 1 – 73.
2. *Вригт Г. Х.* Людвиг Витгенштейн: Биографический очерк // Людвиг Витгенштейн: Человек и мыслитель / Пер. с англ., сост. и послесл. В. Руднева. – М.: Прогресс, Культура. – 1993. – С. 5 – 24.
3. *Кант И.* Логика. Пособие к лекциям 1800 // Кант И. Трактаты и письма. – М.: Наука, 1980. – С. 318 – 444.
4. *Кант И.* Рефлексії до критики чистого розуму / Пер. з нім. і лат, прим. І.Бурковського, ред. А.Лоя. – К.: Юніверс, 2004. – 464 с.
5. *Суровцев В.А.* Автономия логики: Истоки, генезис и система раннего Витгенштейна. – Томск: Изд-во Томского университета. – Томск, 2001. – 306 с.
6. *Шопенгауэр А.* Мир как воля и представление // Шопенгауэр А. Собрание сочинений: В 6 т. / Пер с нем.; Общ. ред. А.Чанышева. – М.: Терра-Книжный клуб; Республика. – 1999. – Том 1. – 496 с.
7. *Kant I.* Kritik der reinen Vernunft, 2. Auflage 1787 // Kant I. Werke. Zweisprachige deutsch-russische Ausgabe, herausgeber N.Motroschilova, T.Dlugatsch, B.Tuschling und U.Vogel. – Bd. II.1/ Кант И. Сочинения на немецком и русском языках: В 4 т. / Подгот. к изд. Н.Мотрошиловой, Т.Длугач, Б.Тушлингом и У.Фогель. – Том II, часть 1. – М.: Наука, 2006. – 1081 с.
8. *Kant I.* Kritik der Urteilskraft // Kant I. Werke. Zweisprachige deutsch-russische Ausgabe, herausgeber N.Motroschilova, T.Dlugatsch, B.Tuschling und U.Vogel. – Bd. IV / Кант И. Сочинения на немецком и русском языках: В 4 т. / Подгот. к изд. Н.Мотрошиловой, Т.Длугач, Б.Тушлингом и У.Фогель. – Том IV. – М.: Наука, 2006. – 1120 с.
9. *Kant I.* Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können. Sechste Ausgabe, herausgeben von K. Vorländer. — Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1920. – 208 S.
10. *Fogelin R.J.* Wittgenstein. The 2nd ed. – London & New York: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1995. – 255 p.
11. *Friedmann M.* Reconsidering Logical Positivism. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 252 p.

12. *Garver N.* This Complicated Form of Life: Essays on Wittgenstein. – New York: Open Court Publishing, 1994. – 316 p.
13. *Moore A.W.* Wittgenstein and Transcendental Idealism // Wittgenstein and His Interpreters. Ed. by Kahane G., Kanterian E., Kunsela O. – New York.: Blackwell Publishing, 2007. – P. 174 – 199.
14. *Pears D.F.* The False Prison. A Study of the Development of Wittgenstein's Philosophy. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – Vol.I. – 195 p.
15. *Stenius E.* Wittgenstein's Tractatus. A Critical Exposition of Its Main Lines of Thought. – Oxford: Basil Blackwell, 1960. – 241 p.